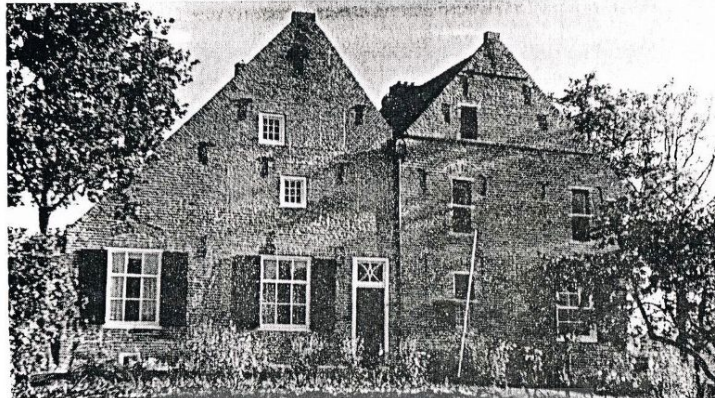

HUIS HAMERDEN

A. G. VAN DALEN

HET HUIS HAMERDEN

WESTERVOORT

Huis Hamerden Westervoort.

UITGEVERIJ "LIEMERS LANTAERN" . ZEVENAAR

HUIS HAMERDEN

Er zullen weinig mensen in Liemers zijn, die het huis Hamerden te Westervoort niet kennen. Het staat te zeer aan een grote verkeersweg om door zijn eigenaardige bouw onopgemerkt te blijven. Het is een boerenwoning, maar de twee hoge topgevels in het voorhuis verraden terstond, dat we hier niet te doen hebben met het gewone oude type van de Gelderse hoeve. De ramen in lood, met de luiken, die er bij de restauratie-werkzaamheden van 1952 weer in aangebracht zijn, vertellen het ons nog meer. Wie wel eens een oudere afbeelding heeft gezien – er zijn er nog van omtrent 1740 – weet dat de twee hoge topgevels oorspronkelijke trapgevels waren, waarin zich bovenin een aantal duivengaten bevonden. En daarmee verraadt dit boerenhuis – want dit was het ruim 200 jaar geleden ook al –, zijn oorspronkelijke bestemming nl. een adellijk huis of havezathe. Immers uitsluitend deze huizen bezaten het recht op duivenvlucht. Bewoners van andere huizen, die geen erkende havezathe waren, mochten van dit recht geen gebruik maken. Vanzelf bezat men daar dus geen duiventoren, noch had men er duivengaten in de gevel.

Westervoort bezat vijf van die adellijke huizen t.w.: behalve Hamerden nog de huizen Lensenburg, Emmerik, Vredenburg en de Poll. Van de eerste-en laatstgenoemde is buiten de naam niets meer over.

Het zijn gewone plattelandshuizen, zoals er in 't begin van onze eeuw nog dertien in een dozijn gingen. Emmerik en Vredenburg echter doen in hun eigenaardige bouw nog iets zien van hun vroegere bestemming.

Hamerden is het best bewaard gebleven. In de muurankers van de beide voorgevels lezen we het jaartal 1681. Dit is echter niet het jaar van de bouw. Het zal er in aangebracht zijn, bij gelegenheid van een restauratie. Mogelijk dat toen het huis de trapgevels heeft verkregen, die oude afbeeldingen ons laten zien. De puntgevels, die het huis thans vertoont zijn misschien oorspronkelijker, dan we gedacht hebben. Hamerden is tenminste nog enige eeuwen ouder dan het jaar 1681. Voor zover we over schriftelijke gegevens beschikken, bestond er reeds een naam in het begin van de 15e eeuw. Doch de historie ervan gaat ongetwijfeld nog wel enige eeuwen verder terug.

Hamerden toch was een leengoed van het huis Lathum. En daaruit leiden we af dat het veel ouder moet zijn dan de 15e eeuw. In de middeleeuwen toch gaf een grootgrondbezitter zijn bezittingen niet als pachthoeven uit, maar op verschillende andere wijzen, nl. ten hofrechte of ten leenrechte. Wanneer hij het ten hofrechte uitgaf, kreeg de boer de hoeve erfelijk in vruchtgebruik, doch was daartegenover verplicht een deel van de produktie af te staan aan de hof van zijn heer. Een bezitter van een goed kon ook verplicht zijn, in dienst van zijn heer te treden. Was dit het geval dan sprak men van een dienstmansgoed.

Een heer kon evenwel een goed ook als leen uitgeven. De man, die er op woonde bezat het dan erfelijk in leen. Hij was dan verplicht zijn heer militaire diensten te bewijzen. Op deze wijze gaven grondbezitters, die een territoriale macht bezat: onze landsheren de graven en de bezitters van kleinere heerschappijen, machtige burchtheren. Zij hadden militaire diensten ter handhaving van hun macht nodig.

Nu vormde zowel het hofrecht als het leenstelsel echt middelen van gronduitgifte in een maatschappij, waar tengevolge van een maar weinig voorkomen van handel, industrie en verkeer, uiterst weinig geld circuleerde. Toen in WestEuropa, vooral in de 12e en 13 eeuw de handel, én daarmee produktie en bedrijvigheid voor de handel tot ontwikkeling kwamen, werd evenredig daarmee de geldcirculatie groter. Daarmee geraakten èn hofrechtelijke en leenrechtelijke wijze van gronduitgifte in onbruik. Als een grondbezitter zijn domeinen aan anderen in gebruik gaf, deed hij dit in de vorm van pacht. Dit was voor hem veel voordeliger en gemakkelijker. Naarmate de geldcirculatie toenam, werden hofrechtelijke verplichtingen meer en meer, hetzij geheel hetzij gedeeltelijk in geldbedragen vastgesteld. En deze bedragen bleven onveranderlijk, m.a.w. terwijl de geldcirculatie bleef toenemen, zodat de waarde van het geld bleef dalen, kregen de grondbezitters van hun hofhorige boeren onveranderlijk dezelfde inkomsten, uit een tijd, toen men voor enkele stuivers evenveel kreeg als later voor een gulden. En even onveranderlijk bleef het ook als de hoeve, tengevolge van ontwikkeling in de landbouw, meer opbracht.

Het pachtstelsel echter paste zich krachtens zijn aard aan de omstandigheden aan. Pacht, slechts voor beperkte tijd gecontracteerd, kon altijd gewijzigd worden. Het is dus heel natuurlijk, dat toen de

HUIS HAMERDEN

West-Europese samenleving zich tot een maatschappij van Geldwirtschaft ontwikkelde, het hofstelsel zich niet meer uitbreidde, ja, dat zelfs de grootgrondbezitters het trachtten in te perken. Met het leenstelsel ging het evenzo. Als systeem om een militaire macht op te bouwen raakte het uitgediend, eveneens tengevolge van de maatschappelijke ontwikkeling. Wie krijgsdienst van zijn onderzaten nodig had, kocht ze met geld. De landsheren konden bij de ontwikkeling van de steden binnen hun territorium voor geld de burgermilities in dienst nemen. Deze licht bewapende troepen hadden op de oude zwaar geharnaste ridderlegers van het leenstelsel hun veel grotere beweeglijkheid voor, en brachten in de krijgstactiek een totale ommekeer. In de 15e eeuw kwamen de huurbenden van beroepssoldaten, die altijd voor geld te koop waren. Het uitgeven van grond ten leenrechte verloor met deze ontwikkeling zijn zin. Een landsheer had, om krijgsdiensten te verkrijgen, geen grond meer nodig. Ook de leenrechtelijke verplichtingen werden in geldbetalingen of wat daarmee gelijk stond, omgezet. Nieuwe bezittingen werden natuurlijk niet meer ten leenrechte uitgegeven.

Als we dus een goed als leengoed vermeld vinden, hebben we met een verhouding te doen, die zeker van vóór de 15e eeuw dateert. Dit wil echter nog geenszins zeggen, dat elk goed, dat als leen te boek staat, persé van vóór de 15e eeuw moet zijn. Het kwam vaak voor, dat iemand er voordeel in zag, zijn goed tot leen te maken van een of andere machtige heer. Hij nam dan enige financiële verplichtingen op zich, in ruil voor zekerheden en rechten, die in een leenrechtelijke verhouding opgesloten lagen. Ook kon een bestaand leengoed gesplitst worden, zodat er naast het oude leengoed een nieuw ontstond. Voor de leenheer bracht dit het voordeel, dat hij voortaan in plaats van één goed van twee of meer successie-rechten e.d. ontving.

Op deze wijzen zijn vaak nieuwe leengoederen ontstaan, ook toen de leenrechtelijke verhoudingen al lang geen militaire verplichtingen insloten. Juist toen nog meer, omdat de militaire plichten, die de bezitter van een leengoed opgelegd waren, de noodzaak met zich brachten het goed zijn waarde in overeenstemming met de vereiste militaire prestaties te doen behouden. Toen eenmaal op een leengoed geen krijgsplicht meer rustte, en deze was omgezet in financiële prestaties bij successie én van de leenman én van de leenheer, werd het veel eenvoudiger om een leengoed in tweeën te delen. Van Hamerden zijn b.v. uit de 17e eeuw zeven afsplitsingen bekend. In 1635 werden er b.v. twee stukken land, ieder acht morgen groot, afgespleten. Wat later werd het goed de Essenpas er van afgedeeld. Daarna nog weer eens een stuk land de Hoeck geheten, daarna de Oertackers of Noordackers, en tenslotte nog weer eens drie stukjes land, die allen afzonderlijke leengoederen werden. In 't geheel werden er 44 morgen land, d.i. ongeveer 36 ha, van afgedeeld.

De vraag is nu of het oorspronkelijke goed Hamerden, vóór dat al deze afsplitsingen hebben plaats gehad, misschien zelf ook zo'n afsplitsing van een weer ouder en nog groter goed, is geweest? De ons bekende gegevens zijn niet ouder dan 1434, zodat daarvoor wel eens een afdeling zou kunnen zijn geschied. Dit echter is zeer onwaarschijnlijk. In de 15e eeuw was het leenrecht nog niet zodanig verwaterd, dat men het gewoon vond leengoederen te verdelen. In principe gold het dat leengoed niet verdeeld of verminderd kon worden. Als er meer erfgenamen waren bij de dood van een leenhouder, moest de opvolger de overigen op andere wijze vergoeden. Dit principe, dat in oorsprong samenhangt met de krijgsdienst, die op een leengoed rustte, was in de 15e eeuw nog niet zo verzwakt en lag nog wel zo sterk in het hier vigerende leenrecht verankerd, dat men niet gemakkelijk tot afsplitsing overging. We kunnen Hamerden daarom gevoeglijk als een oud oorspronkelijk leengoed beschouwen, zodat de stichting dateren moet uit de tijd toen gronduitgifte op basis van het leenrecht nog heel gewoon was,

d.i. zeker van vóór de 15e eeuw.. Vrij zeker mogen we het beschouwen als een vestiging uit de 13e eeuw, mogelijk nog wat vroeger. Er zijn verschillende gegevens, die daarvoor pleiten. Zoals we reeds eerder mededeelden, is het feit, dat Hamerden een leengoed was, d.w.z. niet van een andere, afgespleten -leengoed van het huis Lathum was -een sterke aanwijzing, dat het wel van veel vroeger tijd moet dateren, dan de oudste schriftelijke vermelding, die we bezitten, nl. die van 1434. Daar zijn wel meer aanwijzingen voor. Het leengoederenbezit van Lathum is ontstaan uit een erfdeling in het huis van Baar. De heerschappij van Baar kennen we later maar als klein staatkundig territorium, omvattend slechts het westelijk gedeelte van de huidige gemeente Angerlo,

HUIS HAMERDEN

t.w. de buurschappen Lathum ,Giesbeek en Baar. Het is het verschaalde restant van een heerschappij, die bij een meer gunstige ontwikkeling een veel groter staatkundig territoir omspande zou hebben en met dit kleine gebied Velp --waar Rozendaal oorspronkelijk bij behoorde -Oosterbeek, Driel en Westervoort ondergebracht zouden zijn. De bannerheerlijkheid van Baar en Lathum had in omgang even uitgestrekt kunnen zijn als Bergh.

Op heel dit gebied lagen de leengoederen van Baar geconcentreerd bijeen. Terwijl omringende landsheren als Bergh, Gelre en Kleef te Westervoort slechts enkele onbeduidende lenen bezaten, had Baar er tien, waaronder: de adellijke huizen Hamerden en Emmerik. Dit betekende dus, dat toen de leenrechtelijke verhoudingen nog krijgsplicht insloten, de heren van Baar hier een groot aantal mensen had zitten, die jegens hen tot militaire dienst waren gehouden.

Een erfdeling bracht een groot deel van deze mensen onder het huis Lathum als achterleenmannen van Baar. Lathum bleef toch op zich zelf een leen van Baar, zodat de leengoederen die er aan werden toegewezen, indirect als achterlenen, met Baar verbonden bleven. Deze erfdeling moet vóór het einde van de 13e eeuw zijn beslag hebben gekregen, aangezien in 1295 reeds een heer van Lathum wordt genoemd.

Spoedig daarop moet Westervoort echter staatkundig onder Bergh zijn gekomen, aangezien uit de dijkbrief voor Liemers van 1328 opgemaakt moet worden, dat op dit tijdstip een groot deel van de polderbewoners onder die „heerschap van den Berge" vielen. Daarmee kunnen niet anders dan de ingezetenen van Westervoort zijn bedoeld.

Hieruit kunnen we twee dingen opmaken: vooreerst dat de leenrechtelijke Verhouding weinig staatkundige betekenis, en dus militaire betekenis meer bezat en ten tweede, dat er binnen Westervoort geen nieuwe lenen van Baar en Lathum konden gevestigd worden. Immers de heren van Baar hadden hun staatkundig gezag -op welke wijze is ons onbekend -aan Berg overgedaan. We hadden daarmee dus de toestand, dat in Westervoort --zoals binnen verschillende andere territoria - een groot aantal mensen woonden, die staatkundig-territoriaal gezien onderdanen van de ene landsheer waren terwijl ze leenrechtelijk aan een ander gebonden waren. Dit kan niet anders betekend hebben. dan dat het territoriaal beginsel als grondslag van staatkundige machtsvorming de oude leenrechtelijke band verre overheerste. M.a.w. dat in het begin van de 14e eeuw de militaire plichten, die de leenrechtelijke verhoudingen oorspronkelijk in zich sloten, in het algemeen niet meer ernstig genomen werden. Men handhaafde en gebruikte toen nog wel, waar het in de kraam te pas kwam. de formule. dat de leenman jegens zijn leenheer tot bepaalde militaire prestaties verplicht was, doch in de praktijk. kwam daar weinig van terecht.

Als dit zo is, dan had het nog wel zin bij bestaande leengoederen de formule nog zolang mogelijk vast te houden, doch had het geen waarde meer op zo'n verzwakte verhouding tot nieuwe vestigingen op deze grondslag te komen. De militaire macht van de landsheren werd op andere leest geschoeid. nl. op een krijgsmacht die met geld te krijgen was. Een oorspronkelijk leengoed als Hamerden moet dus gevestigd zijn in een tijd. toen Baar op basis van het leenrecht in Westervoort nog staatkundige macht bezat, d.i vóór het gebied aan Bergh is overgedaan en vóór de erfdeling met Lathum was gezien, alzo op zijn laatst in de tweede helft van de 13e eeuw. Hamerden ligt op een hooggelegen stuk grond, vrij van de oude dorpskern.

Deze zanderige grond is in de 18e eeuw grotendeels afgegraven. In het lage broekland tussen de oude nederzettingen Westervoort en Duiven was het dus een agrarische nederzetting. We zullen hier wel moeten denken aan een vestiging uit de periode van de grote ontginningen van de Middeleeuwen. die tijd van plm. 1100-1300. toen tengevolge van de ontplooiing van het handelsverkeer in West-Europa de steden met industriële produktie tot ontwikkeling kwamen. Tengevolge hiervan werd de vraag naar agrarische produktie steeds groter, én ter voorziening in de behoeften van een toenemende niet land-bouwende bevolking èn ter voorziening in grondstoffen voor handel en industrie. In deze periode is op weinige gronden na tennaastebij wel het in kultuur gebrachte areaal bereikt, zoals we dat tot in de 18e eeuw kennen. In de 14e eeuw komt er een lange periode van stilstand, zelfs van achteruitgang, terwijl in de 15e eeuw weer een tijd van langzaam herstel aanbreekt. Eerst in de 18e eeuw nadert weer een tijd, tot op onze dagen, toe, waarin opnieuw op grote schaal aan ontginning wordt gewerkt.

HUIS HAMERDEN

Gezien de bodemgesteldheid lijken de gronden, waarop Hamerden gelegen is, bij het zoeken naar ontginningsmogelijkheden, het eerst in het oog gevallen te zijn. Een nederzetting op deze gronden zal dan ook éér in een vroegere als in een latere episode van de periode der Middeleeuwse ontginningen gesteld kunnen worden.

Dit alles wettigt de conclusie, dat een vestiging op Hamerden van veel vroeger datum moet zijn geweest dan de eerste uit de Lathumse leenarchieven opgedolven melding van 1434. In dit jaar vinden we als bezitter en bewoner Henrick van Brienens genoemd. Reeds in 1367 wordt een Johan van Bryen te Westervoort vermeld. En mogelijk moeten we in hem dan een oudere bewoner van Hamerden zien.

Dit is echter niet zeker. Immers we vinden Hamerden ook in de 15e eeuw vermeld als het "Guert then Westenenge". En daaruit zou men willen afleiden, dat hier een geslacht heeft gewoond, dat aan zijn woonstee zijn naam then Westeneng ontleende en dat we in de eerste helft van de 15e eeuw te Angeroyen of te Loo ontmoeten. Hieruit zou men willen afleiden, dat op de plaats, waar het huis Hamerden gebouwd is, aanvankelijk een boerengoed stond, het Guert ten Westenenge geheten, waaraan de familie, die er woonde zijn naam ontleende. De van Brienens kunnen er dan een nieuw huis gebouwd hebben, dat Hamerden genoemd werd, naar een stuk grond, dat zo heette. Daarbij blijft natuurlijk de mogelijkheid, dat de van Brienens toch reeds in 1367 op Hamerden hebben gewoond. Een oude naam blijft soms lang bewaard voor de nieuwe geheel is ingeburgerd, getuige die van Mathena te Zevenaar, dat toen er in de 15e eeuw een nieuw huis gebouwd werd, de Wilt genoemd werd. De oude veldnaam echter heeft hier overwonnen. Aan zoiets zullen we hier waarschijnlijk ook moeten denken. De omgeving werd hier Westeneng genoemd, een veldnaam, duid op een golving in het terrein, een zandopduiking, die reeds vroeg in cultuur genomen moet zijn. We zullen dus een Guert then Westenenge als de voorloper van het huis Hamerden moeten beschouwen. De van Brienens hebben op dit erf dan vermoedelijk een groter, een meer „adellycken getimmert" huis gebouwd.

Hendrick van Brienens is opgevolgd door zijn dochter Griete, die de vrouw was van Egbert Scocke. Met hem ontmoeten we een in Liemers in de 14e en 15e eeuw bekend adellijk geslacht, dat we o.a. te Duiven, Didam en Zeddum aantreffen. Egbert vinden we in 1421 met zijn broeder Hendrik Scocke als medestichters van de Sint Nicolaasvicarie aldaar. Zij geven aan deze stichting dan een stuk land van twee morgen in het goed de Vergert gelegen. Blijkbaar woonden de twee broers dus als bezitters op dit goed. Dat Zij optreden als gezamenlijke bezitters wijst er op, dat ze op dit tijdstip nog niet getrouwd waren en de boedel hunner ouders onverdeeld bezaten. Egbert Scocke heeft in 1445 Hamerden verkocht aan Franck van Wittenhorst. Vermoedelijk heeft hij er zelf nooit gewoond en had hij zijn woonstee op het ouderhuis te Duiven, zodat hij, toen zich een koper aanmeldde, het bezit van zijn vrouw van de hand deed .

De nazaten van Franck van Wittenhorst treffen we tot het einde van de 17e eeuw op Hamerden aan, echter met een kleine onderbreking. Franck schijnt er financieel niet zo florissant te hebben voorgestaan, hetgeen in zijn tijd zo verwonderlijk niet is. Groot en klein gaf toen vaak meer aan een luxe leven uit dan men gezien zijn middelen kon. We zijn nl in het Bourgondische tijdvak van onze historie. Het weelderige hof van de Bourgondische vorsten gaf in onze Nederlanden de toon aan. Daar werd een pracht en praal ten toon gespreid en in overdaad bij tal van festiviteiten den volke te zien gegeven, die oogverblindend was. Deze levenssfeer breidde zich ook over Gelre uit. Het hof van hertog Arnoud vertoonde een weelde, die sterk afstak tegen de wat boerse eenvoud van enige generaties terug. De hertog lag voortdurend met zijn onderzaten overhoop vanwege de schulden, die hij voor zijn hofhouding maakte. In concurrentie met het Bourgondische hof voelde hij de noodzaak zijn standing op te houden. In Bergh gaven de heren Willem de Rijke (1416-1466) en zijn opvolger Oswald de toon aan. Van een boerenheerschappijtje werd het landje een vorstendom en van 'n eenvoudig kasteel als centrum werd hun woning een vorstelijk hof, terwijl de hoofdstad 's Heerenbergh van een verloren landstadje een kleine vorstelijke residentie werd met dertien altaren en officies in zijn kerk.

In deze levenssfeer volgde de adel, groot en klein, naar evenredigheid dit leven na. Een rijkdom aan altaren en sculptures in de parochiekerken, waarvan in ons Liemerse land, o.m. te Zeddum en

HUIS HAMERDEN

Groessen. nog een en ander te zien, getuigde van het beschermheerschap, dat voornamelijk de landadel zich in een demonstratieve geest van royaal doen aanmat.

Maar hun bezittingen waren tenslotte niet meer dan boeren bedrijven, waarvan de niet eens zo overvloedige budgetten geen luxe-vertoon toelieten. Het gevolg was. dat velen hunner in schulden raakten en niet aan hun verplichtingen konden voldoen. Dit zal vermoedelijk bij Franck van Wittenhorst ook het geval zijn geweest.

Van Franck van Wittenhorst lezen we in een acte van 31 mei 1456, dat hij het goed Hamerden heeft overgedragen aan Geryt Palick van Enghuysen. Een andere acte van dezelfde datum vertelt ons, dat hij het aan Geryt Palick van Enghuysen, zijn zwager verkocht had, als medegave van zijn zuster, vrouw van voornoemde Geryt. Een derde acte, eveneens van die datum deelt mee, dat Franck van Wittenhorst verklaart het goed te zullen vrijwaren, omdat Cracht van Camphuysen er beslag op had doen leggen. En tenslotte is er nog een acte van 7 maart 1457. waarin Franck van Wittenhorst verklaart, een deel van de koopsom te hebben ontvangen. Dan is er een acte van 26 juli 1481. waarin de heer van het huis Lathum het klooster Mariengrave te Doesburg. het z.g. Grote Convent, met Hamerden beleent.

Vóór 1525 moeten de Wittenhorsten echter hun huis weer teruggekregen hebben. Immers in dit jaar werd Jacob van Wittenhorst er mee beleend, waarbij blijkt dat zijn vader. eveneens Jacob geheten, het vóórdien ook in bezit had. Uit een en ander moeten we opmaken, dat Franck van Wittenhorst gedwongen was Hamerden aan Geryt Palick van Enghuysen over te doen, omdat hij zijn zuster, haar aandeel in de ouderlijke nalatenschap niet kon voldoen. Hij stak diep in de schulden. Immers, toen hij Hamerden verkocht moest hij zijn zwager beloven, het te vrijwaren aangezien Cracht van Camphuysen, ongetwijfeld zijn voornaamste schuldeiser, er beslag op had gelegd. Men zou zeggen, dat hij zijn zwager trachtte te bedriegen, door hem een goed te verkopen, dat hem niet eens meer toebehoorde. Hij moet toch geweten hebben, dat Cracht van Camphuysen er beslag op had gelegd. Overigens maakte Geryt Palick van Enghuysen het blijkbaar al niet veel beter. Immers hij voldeed maar een klein gedeelte van de koopsom, zijnde 200 Rijnguldens, en stond dus op zijn beurt bij Frank van Wittenhorst zwaar in het krijt.

In 1481 blijkt dan Hamerden opeens in het bezit te zijn van het klooster Mariengrave te Doesburg. terwijl later de van Wittenhorsten het weer terug hadden.

De zaak zal wel zo zijn, dat Geryt Palick van Enghuysen de koopsom grotendeels schuldig is gebleven. zodat Franck van Wittenhorst zijn rechten weer kon doen gelden. Om Cracht van Camphuysen te voldoen zal hij van het klooster Mariëngrave geld opgenomen hebben, doch aan de nieuwe schuldeiser - zoals destijds zo vaak gebeurde -, èn aflossing èn rente schuldig zijn gebleven. Met het gevolg, dat de Mariëngrave langs gerechtelijke weg in 't bezit van het onderpand kwam. De van Wittenhorsten zullen toen een schikking getroffen hebben. waardoor ze hun bezit weer terugkregen. Een historie, zoals er in die tijd zoveel voorkwamen, weinig getuigend van een solide mentaliteit. Hierna vinden we de van Wittenhorsten tot 1682 onafgebroken als bezitters van Hamerden. Van de reeds vermelde Jacob ging het goed in 1545 over op diens zoon Johan van Wittenhorst, gehuwd met Belia van der Wilten, een dochter uit het geslacht, dat op het huis Mathena te Zevenaar woonde. Jacob van Wittenhorst, zoon van Roelof, werd er In 1612 mee beleend. Hij was getrouwd met Sibilla van Egeren, de familie, aan wie de Magerhorst te Duiven toebehoorde.

Ten behoeve van Roelof van Wittenhorst heeft graaf Willem van den Bergh het huis Hamerden in 1583 als havezathe erkend. Deze erkenning is vermoedelijk niet meer geweest dan een eind maken aan alle twijfel hieromtrent. Er bestonden nl. verschillende adellijke huizen, o.m. Lensenburg te Westervoort, waarvan de bezitters niet bewijzen konden, dat zij de rechten van havezathen bezaten. Zij werden daarom als alle andere bezittingen in de grondbelasting aangeslagen. Roelof van Wittenhorst heeft dit blijkbaar willen voorkomen door 'n officiële erkenning van de graaf van den Bergh. Deze gaf hem die op grond van de diensten. die de heer van Hamerden hem in kwaliteit van drost van Huussen het grafelijk huis had bewezen.

Onder Albert van Wittenhorst. zoon van Jacob en Sibilla van Egeren gaat toet met het bezit snel bergafwaarts. Hij volgde in 1636 op en zag toen blijkbaar geen kans zijn beide zusters Adriana en

HUIS HAMERDEN

Rudolpha het hun volgens leenrecht toekomende derde deel van de waarde van het bezit anders te vergoeden dan door het Hamerdense bezit te splitsen. Aan elk zijner zusters stond hij 8 morgen bouwland af. In 1662 deed hij het goed de Essenpas over aan Jan Kaeltgens en diens vrouw Magdalena van de Velde. In 1673 ging het bouwland de Hoeck over op Jan van Burik en Jenncken Geurts. echtelieden.

In 1675 volgden de Grote en Kleine Oortackers met de Santmaten. waarvan Samuel Tennilius bezitter werd, die deze landerijen voordien reeds in pand had. Weer wat later gingen zeven morgen bouwland over op Bernard Steenhouwer en diens vrouw Ermgard Holter, bij wie van Wittenhorst eveneens in het krijt stond. Andere schuldeisers verkregen nog twee morgen bouwland en het land de Blaesbalck geheten. In totaal was hierdoor het Hamerdense bezit met 44 morgen verminderd. Een pachtcontract van 1735 vermeldt het goed nog als huis, hof, boomgaard, twee grote stukken hofland, met acht morgen wei en 14 morgen bouwland, zodat we aan mogen nemen, dat Albert van Wittenhorst ongeveer twee-derde van het grondbezit van de hand heeft gedaan.

Niettegenstaande dit alles, heeft hij blijkens het jaartal 1681, dat de muurankers te zien gaven, een algehele restauratie aan het huis doen uitvoeren. Toen heeft het de gedaante gekregen, die we op de 18e eeuwse afbeeldingen kennen. Deze restauratie heeft waarschijnlijk bestaan in een afbraak van een groot gedeelte van het oorspronkelijke gebouwen en herstel van het hoofdgebouw, dat zo goed mogelijk geschikt gemaakt werd als woning voor een boerenhoeve, dwars voor een groot deel, zoals we Hamerden nog kennen. Albert van Wittenhorst toch, heeft er in zijn leven klaarblijkelijk alleen maar de eerste jaren gewoond. Omtrent 1660 en later blijkt Hamerden als boerderij verpacht te zijn aan een zekere Jan Evers, die op het huis ook woonde. Men kan zich voorstellen, dat zo'n „adellicker getimmert" huis nu niet bepaald als boerenwoning geschikt was. Er was te veel ruimte, die een boer niet nodig en te weinig andere ruimte, die hij wél behoefde. Daarin zal de reden van de verbouwing van 1681 wel gelegen zijn geweest.

Met dat al heeft Albert van Wittenhorst het toch maar slecht gemaakt. Zoals met het grondbezit was het met het huis Hamerden gegaan: het grootste gedeelte ervan was verdwenen.

Na zijn dood hebben de voogden van zijn minderjarige kinderen het goed terstond verkocht, klaarblijkelijk omdat er vanwege de zware lasten, die er op rustten, niet veel anders meer overschoot. Het ging over in handen van een der schuldeisers, professor Samuel Tennilius, wiens zuster en erfgename Geertruid ten Uyl het in 1697, jaren later, overdeed aan Willem Holtius. Diens nazaten hebben het tot 1735 gehouden. Zij zullen er evenmin hebben gewoond als de laatste van Wittenhorst. Het is pachthoeve gebleven. In 1735 heeft Pieter Larocque namens zijn vrouw Anna Maria Holtius het goed aan de stad Arnhem verkocht. Daarmee begint voor de historie van Hamerden een nieuw hoofdstuk.

De stad Arnhem begon in 1735 met de uitvoering van een groots plan in dienst van zijn handelspolitiek. En daarvan was de aankoop van het goed Hamerden een onderdeel. Arnhem was nl. een der knooppunten van het handelsverkeer over en, weer tussen het westen van ons land, het machtige Amsterdam en de West-Duitse landen, de z.g. Bovenlanden.

Duitse voerlieden voerden op grote wagens z.g. Hessewagens, de koopwaren, ijzerwaren vooral, aan, die de groothandel in het Westen van ons land vroeg. Ze brachten deze doorgaans tot aan de steden aan Rijn en IJssel, Arnhem, Doesburg, Zutphen, Deventer, Zwolle. Daar laadden ze voor hun terugreis opnieuw op met andere waren, die hier van Amsterdam waren aangevoerd, meest door Harderwijker voerlui, die van hun stad af en aan trokken naar deze steden.

Arnhem had in deze handel altijd ruim zijn aandeel gehad. Doch sinds de grote oorlog van 1672-'74 en de Franse bezetting had deze handel een geduchte knauw gekregen. De grote aanvoerweg Emmerik-Arnhem was door de voortdurende legertransporten in zulk een toestand gekomen, dat hij voor de zware wagens van de-Duitse voerlieden onbruikbaar was geworden. Bovendien moesten zij, om Arnhem te bereiken, de IJssel passeren, waar bij Westervoort een veer lag, waar men de dienst met logge, onhandelbare schuiten onderhield.

Arnhem besloot uiteindelijk deze zaken zelf ter hand te nemen. Het begon met van de graaf van den Bergh de z.g. heerlijke rechten in Westervoort te kopen. Dit betekende dat van nu af aan het bestuur in het ambt Westervoort in handen van de Arnhemse Magistraat was. En daarmee ook het beheer

HUIS HAMERDEN

over de weg naar de Duitse grens, die toen immers bij Duiven lag, de huidige gemeentegrens tussen Duiven en Westervoort. De Gelderse hoofdstad kon er van verzekerd zijn, dat men van Kleefse zijde alles in het werk zou stellen, om de baan verder weer in orde te brengen en houden.

Deze weg was de spil waar de Arnhemse handelspolitiek om draaide. De stad kocht ook het veer te Westervoort, met het doel de oeververbinding te verbeteren, in verdere toekomst er zelfs een schipbrug te leggen.

En verder kocht de stad nog enige boerengoederen op, die aan de weg gelegen waren. Daarbij was ook Hamerden, dat op een hoge zandrug lag, grond, die men goed kon gebruiken om er de weg mee op te hogen, en telkens weer op te vullen, wanneer hij kapot gereden was. Men behoefde dan de grond niet van verre afstand te halen.

Toen Arnhem Hamerden kocht werd het omschreven als huis, schuur, berg, bakhuis en put, benevens acht morgen weiland, een boomgaard en tuin en omtrent, veertien morgen bouwland. Alles bij elkaar zal het dus nog een 24 à 25 morgen, d.i. plm. 21 ha, groot zijn geweest. Het was toen verpacht aan H. Mol.

Het pachtcontract. dat de stad met de pachter sloot. omschrijft het als huis. schuur met toebehoren, enige hoven, vier morgen weiland, een boomgaard en 13 morgen bouwland. Dit is dus omtrent vijf morgen minder, d.i. ruim 4 ha. Deze grond zal dus bestemd zijn geweest om af te graven.

De pachter moest hiervoor een som betalen van 180 gulden per jaar, „sonder eenige. kortinge van natte, drooge, of muysenjaren, verloop van water als andersints, uytgesondert krijgsverderff”.

De achterstallige pacht moest aangezuiverd worden met voor de stad aan de dijken te werken, met de belofte het achterstallige zoveel mogelijk in geld te betalen.

De grondlasten. als sluis-en dijkelden benevens de jaarlijkse schatting moesten door de pachter betaald worden. Hieruit blijkt, dat Hamerden geen vrijheid van grondbelasting meer genoot. Dit was al zo sinds het begin van de 17e eeuw. De Gedeputeerde Staten van het Kwartier Zutfen toch hadden van de talrijke Berghse havezathen deze vrijdom niet willen erkennen. Daar had men zich in Bergh heftig en lang tegen verzet, op het standpunt staande, dat men in het graafschap zelfstandig had uit te maken. wie er wel of niet vrijdom had te genieten. Als het graafschap zijn vastgestelde quoto in de schattingen opbracht, was voor Gedeputeerden de zaak af. Hoe deze quoto bijeengebracht werden, was een kwestie waar men in Zutfen niets mee te maken had. Doch de Gedeputeerden hadden hun eind standvastig vastgehouden, zodat men in Bergh tenslotte had moeten zwichten. De Berghse havezathen moesten van dan af aan op eenparige voet met ander grondbezit in de jaarlijkse schattingen worden aangeslagen. En zo zien we ook Hamerden in in deze lasten aangeslagen, een last, die door de bezitter op de pachter werd afgewenteld. De pachter was verder verplicht op eigen kosten het huis behoorlijk glas-, dak-, vloer-, deel-en wanddicht te houden. Grote reparaties waren evenwel ten laste van de verpachter, waarbij de pachter echter moest zorgen voor het vervoer der materialen en de timmerlui, metselaars en andere arbeiders tijdens de werkzaamheden in de kost kreeg. Hiervoor werd hem per man en per dag drie stuiver vergoed. Hij was ook verplicht het land goed te bewerken, mocht geen weiland hooien of scheuren tenzij met toestemming van de verpachter. Ook mochten er zonder diens bewilliging geen vruchtbomen gehouwen en geen wilgen, elzen of ander hout, gehouwen of geknot worden.

Bij zijn vertrek had de pachter geen enkel recht op mest meer. Verder had hij de verplichting van alle boeren en kotters, nl. om met kar en paard arbeidsdiensten te verrichten. Dit waren diensten aan de weg. Twee maal per jaar toch in voor-en najaar werden alle boeren opgeroepen, om aan de weg te arbeiden, zand te halen om de gaten te dichten en het wegdek weer te effenen en het hout, dat de baan overschaduwde, zodat het wegdek niet voldoende drogen kon, weg te kappen. De boeren moesten met kar en paard komen, de kotters met kruitwagen, schop en ander gereedschap.

Aldus het pachtcontract van 8 maart 1755 voor de pachter van Hamerden Gerrit Beenen en zijn vrouw Catharina Meyers. Het zal wel niet verschild hebben van alle andere pachtcontracten in die tijd. Voor Hamerden was er echter nog een bijzondere slotbepaling nl. dat "de pagteren niet sullen mogen eysen, of daarvoor aan de pagtpenningen 1ts mogen korten, in cas de Heeren verpagteren mogten goedvinden uyt het verpagte land op wat plaatsen sulx ook mogt sijn, sand te haalen,

HUIS HAMERDEN

sullende het aan de heeren verpagteren vrijstaan hetselve ten allen tijde sonder enige ontgeltenissen of' tegenspreeking van de pagteren te mogen doen".

In deze slotbepaling komt dus de bedoeling aan het licht, waarmee de stad Arnhem het goed Hamerden had aangekocht.

Hamerden is later weer in particuliere handen overgegaan. Dit zal wel in het begin van de 19e eeuw geschied zijn, toen het Rijk de zorg voor de grote wegen op zich nam en Arnhem bij het bezit van Hamerden geen belang meer had. Doch naar oude mensen ons verzekerd hebben heeft nog lang een zandbult nabij het huis getuigd van de werkzaamheden aan de weg, waarvoor de stad dit bezit zo op prijs stelde.

In de 19e eeuw is, het huis van aanzien wat gewijzigd. De trapgevels, die een afbeelding uit de 18^e eeuw laat zien, werden tot puntgevels gemaakt. De kruisvensters met in lood gevatte ruiten werden vervangen door ramen, zoals een boerenhuis ze in die tijd had. Een belasting, die naar het aantal vensters, dat een huis bevatte, bepaald werd, was er oorzaak van, dat de ramen, die men niet strikt nodig achtte, dichtgemetseld werden. Dit alles echter kon Hamerden zijn bijzonder karakter en schilderachtigheid niet ontnemen. Het bleef een gebouw, dat van ieder, die er passeerde de aandacht trok, niet om zijn opvallende opdringerigheid, maar juist om zijn sobere eenvoud, waarachter een ieder terstond een geheel eigen historie vermoedde. De restauratie van 1962 heeft de oude vormen grotendeels hersteld en opnieuw vertoont zich Hamerden tennaastebij, zoals het was na de werkzaamheden van 1681, het jaartal dat de muurankers te zien gaven. Daarmee is voor de Liemers een gebouw met een lange historie bewaard gebleven.